Ἡ θεολογικὴ καὶ παιδαγωγικὴ ἀξία τῆς προσευχῆς κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο

Ἀντωνίου Μπιτσάκη*

Εἰσαγωγικά – Ἡ προσευχὴ στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία, στὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη

Ἡ ἔννοια τῆς προσευχῆς εἶναι γνωστὴ στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο. Τὸ ρῆμα *προσεύχομαι* ἀπαντᾶ σὲ ἀρκετοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς καὶ χρησιμοποιεῖται συχνὰ μὲ τὴ γνωστὴ σημασία, ὅπως π.χ. στὸν Αἰσχύλο («*θεοῖς μὲν αὖθις, ... προσεύξομαι*»)[1] , στὸν Πλάτωνα («*ἔπειτα ᾤχετ᾽ ἀπιὼν προσευξάμενος τῷ ἡλίῳ*»)[2], στὸν Ἀριστοφάνη («*νὼ δ᾽ εἰσίωμεν, ἵνα προσεύξῃ τὸν θεόν*»[3], στὸν Ξενοφῶντα («*Κῦρος δὲ ἐλθὼν οἴκαδε καὶ προσευξάμενος Ἑστίᾳ πατρῴᾳ καὶ Διὶ πατρῴῳ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς ὡρμᾶτο ἐπὶ τὴν στρατείαν*»)[4]. Ὁ Σοφοκλῆς γράφει: «*μή νυν προσεύχου μηδέν· ὡς πεπρωμένης οὐκ ἔστι θνητοῖς συμφορᾶς ἀπαλλαγή*»[5] καὶ ὁ Ἡρόδοτος: «*τῶν μὲν δὴ οὐδὲν προσίετό μιν· ὁ δὲ ὡς τὸ ἐκ Δελφῶν ἤκουσε, αὐτίκα προσεύχετό τε καὶ προσεδέξατο, νομίσας μοῦνον εἶναι μαντήιον τὸ ἐν Δελφοῖσι, ὅτι οἱ ἐξευρήκεε τὰ αὐτὸς ἐποίησε*»[6]. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ προσευχὲς ποὺ ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος, ὅπως ἐκείνη τοῦ ἱερέα Χρύση πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα[7], τοῦ

* Ὁ Ἀντώνιος Μπιτσάκης εἶναι διδάκτωρ Φιλοσοφίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Σύμβουλος Ἐκπαίδευσης Θεολόγων στὴν Α΄ Δ.Δ.Ε. Ἀθηνῶν.

1. Αἰσχ. *Ἀγαμέμνων*, στ. 317.
2. Πλάτ. *Συμπόσιον*, 220d.
3. Ἀριστοφ. *Πλοῦτος*, στ. 958.
4. Ξενοφ. *Κύρου Παιδεία*, 1, 6, 1.
5. Σοφ. *Ἀντιγόνη* 1337-38.
6. Ἡροδ. *Ἱστορίαι* 1, 48, 1.
7. Ὁμ. *Ἰλιὰς* Α, στ. 37-43.

ΘΕΟΛΟΓΙΑ 96, 1 (2025) 173-190

Ἀχιλλέα πρὸς τὸν Δία[8] κ.ἄ. Γνωστὴ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ προσευχὴ τοῦ Κλεάνθη πρὸς τὸν Δία, στὴν ὁποία συναντᾶται ἡ φράση: «*τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν*»[9], ποὺ ὁ Παῦλος χρησιμοποίησε στὴν ὁμιλία του στὸν Ἄρειο Πάγο[10].

Σημαντικὴ εἶναι ἡ θέση τῆς προσευχῆς καὶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προσευχὴ τοῦ λαοῦ Ἰσραήλ, προσεύχονται καὶ οἱ μεγάλες προσωπικότητες, ὅπως ὁ Μωυσῆς[11], ὁ Δαυίδ[12], ὁ Σολομών[13]. Οἱ προφῆτες ὑπῆρξαν ἄνθρωποι τῆς προσευχῆς, ὅπως ὁ Ἠλίας[14], ὁ Ἀμώς[15], ὁ Ἱερεμίας[16] κ.ἄ. Ὁ Ἔσδρας καὶ ὁ Νεεμίας προσεύχονται ἐπίσης ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἑαυτόν τους ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους[17]. Οἱ Μακκαβαῖοι δὲν πολεμοῦν ἐὰν πρῶτα δὲν προσευχηθοῦν[18]. Στὸ βιβλίο τῶν *Ψαλμῶν* τὰ θαυμαστὰ τοῦ Θεοῦ, οἱ ἐντολές, ἡ σοφία κ.ἄ. γίνονται προσευχή[19].

Στὴν Καινὴ Διαθήκη τό «*Πάτερ ἡμῶν*»[20] ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς διδασκαλίας περὶ προσευχῆς. Ὁ Χριστὸς ὡς ἀνυπέρβλητος διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς διδάσκει στοὺς μαθητές του τὸν ὀρθὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ προσεύχονται. Ὁ ἴδιος προσεύχεται συχνὰ στὸ ὄρος «κατ᾽ ἰδίαν», μόνος ἀκόμη καὶ ὅταν ὅλος ὁ κόσμος τὸν ἀναζητεῖ, στὸ Μυστικὸ Δεῖπνο, στὴ Γεθσημανή[21], κ.ἀ. Ἡ προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ ἀφορᾶ τὴν ἀποστολή του ἢ τὴν παιδαγωγία τῶν μαθητῶν. Οἱ δύο αὐτὲς

8. Ὁμ. *Ἰλιὰς* Π, στ. 233-248.
9. Στοβαίου, *Ἀνθολόγιο* (*Ἐκλογαί*), 1, 1, 12: «*κύδιστ᾽ ἀθανάτων, πολυώνυμε παγκρατὲς αἰεί, Ζεῦ, φύσεως ἀρχηγέ, νόμου μετὰ πάντα κυβερνῶν, χαῖρε· σὲ γὰρ καὶ πᾶσι θέμις θνητοῖσι προσαυδᾶν. ἐκ σοῦ γὰρ τὸ γένος ἐσμέν…*». Ioannes Stobaeus, *Anthologium, Eclogae Physicae et Ethicae, libri duo priores*, I-II, C. Wachsmuth (ἐκδ.), Weidmann, Berlin [2]1958. Βλ. καὶ Ἀράτου *Φαινόμενα*, στ. 5 («*Τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμέν*»), J. Martin (ed.), La nuova Italia Editrice, Florence 1956.
10. *Πράξ*. 17, 28.
11. *Ἔξ*. 32, 11 κ.ἑ.
12. *Β΄ Βασ*. 7, 25.
13. 8, 10 κ.ἑ.
14. *Γ΄ Βασ*. 8, 36 κ.ἑ.
15. 7, 1 κ.ἑ.
16. 51, 1.
17. *Ἔσδ*. 9, 6 κ.ἑ., *Νε*. 1, 4 κ.ἑ.
18. *Α΄ Μακ*. 5, 33· 11, 7· *Β΄ Μακ*. 8, 29· 15, 20-28.
19. *Ψαλμ*. 103· *Ψαλμ*. 14· 80· *Ψαλμ*. 36.
20. *Λουκ*. 11, 1 κ.ἑ.· *Ματθ*. 6, 9-13.
21. *Ματθ*. 14, 23· *Λουκ*. 9, 18· *Μᾶρκ*. 14, 23· *Μᾶρκ*. 14, 23 κ.ἑ.· *Μᾶρκ*. 14, 35-36· *Λουκ*. 22, 39-44.

διαστάσεις μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ σὲ τέσσερις ἀναφορὲς προσευχῆς: Στὴ βάπτισή του[22], πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ τῶν δώδεκα μαθητῶν του[23], στὴ μεταμόρφωση καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ «*Πάτερ ἡμῶν*»[24]. Ἰδιαίτερη θεολογικὴ καὶ παιδαγωγικὴ σημασία ἔχει καὶ ἡ ἀρχιερατικὴ προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ[25].

Στὴν πρώτη Ἐκκλησία οἱ ἀπόστολοι «*ἦσαν διὰ παντός … αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν*»[26]. Ὁ Πέτρος προσεύχεται τὴν ἕκτη ὥρα[27]. Μαζὶ μὲ τὸν Ἰωάννη πηγαίνουν στὸν Ναὸ γιὰ τὴν προσευχὴ τῆς ἐνάτης ὥρας[28]. Ὅλοι οἱ μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ «*ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ*»[29]. Ἡ ὁμαδικὴ αὐτὴ προσευχή, ποὺ προετοιμάζει τὴν Πεντηκοστή, ἀπαντᾶ καὶ σὲ ἄλλες μεγάλες στιγμὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι ἡ ἀντικατάσταση τοῦ Ἰούδα καὶ ὁ θεσμὸς τῶν ἑπτὰ διακόνων[30]. Ἀπὸ τὶς ἐνδεικτικὲς αὐτὲς περιπτώσεις προσευχῶν ποὺ προαναφέραμε γίνεται πασιφανὲς ὅτι ἡ προσευχὴ ὡς ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεὸ εἶναι οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Οἱ προσευχὲς τόσο στὴ Παλαιὰ ὅσο καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη ἐκδηλώνονται ὡς εὐχαριστία, ὡς δοξολογία καὶ ὡς ἱκεσία[31].

1. Ἡ προσευχὴ στὸν ἀπόστολο Παῦλο

Στὸν ἀπόστολο Παῦλο ἡ προσευχὴ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς εὐλάβειας καὶ τῆς ἁγιοπνευματικῆς του βίωσης. Ἡ ζωή του ἦταν

22. 3, 21.
23. 6, 12.
24. 9, 29· 11, 1.
25. *Ἰω.* 17, 1-26.
26. *Λουκ.* 24, 53.
27. *Πράξ.* 10, 9.
28. *Πράξ.* 3, 1.
29. *Πράξ.* 1, 14· *Πράξ.* 6, 6.
30. *Πράξ.* 1, 24-260· Βλ. P. Beauchamp, «Προσευχή», *Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας*, μετάφρ. ἀπὸ τὰ γαλλικὰ μὲ τὴν ἐποπτεία τῶν Σ. Ἀγουρίδη – Σ. Βαρτανιὰν κ.ἄ., ἐκδ. Βιβλικὸ Κέντρο «Ἄρτος Ζωῆς», Ἀθήνα [3]1980, στ. 858-863, ὅπου καὶ περισσότερα.
31. Ἰω. Γαλάνης, *Ἡ Πρώτη Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου πρὸς Θεσσαλονικεῖς*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 334-335.

γεμάτη ἀπὸ προσευχές. Οἱ προσευχὲς αὐτὲς διακρίνονται, κατὰ τὸν O. Cullmann, σὲ αὐθόρμητες καὶ λειτουργικές[32]. Οἱ αὐθόρμητες ἀπευθύνονται στὸν Θεὸ εἴτε μὲ τὴν κατ' ἰδίαν ἢ ἀτομικὴ προσευχή[33], εἴτε μέσα ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν πιστῶν. Οἱ λειτουργικὲς ἀποτελοῦν μέρος τῆς εὐχαριστιακῆς λειτουργίας, ὅπως π.χ. στὴν *Α´ Κορ.* 16, 22 κ.έ., ὅπου συναντᾶμε τὴν παλαιότατη ἐπίκληση «*μαρὰν ἀθά*» (= ἔρχου Κύριε). Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο διατηρεῖται στὰ ἀραμαϊκὰ ἡ λέξη «*ἀββά*» (πατήρ)[34], ἡ ὁποῖα σύμφωνα μὲ τὸ χωρίο *Λουκ.* 11, 2 βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Γενικά, οἱ λειτουργικὲς εὐχὲς ἀποτελοῦσαν τὸ ἐπισφράγισμα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου[35]. Αὐτὸ συνέβαινε διότι ἔβλεπε μπροστά του συναθροισμένη τὴν κοινότητα «*ἐν Πνεύματι*» γιὰ τὴν τέλεση τῆς λατρείας καὶ τὴν κλάση τοῦ ἄρτου καὶ γνώριζε πὼς οἱ ἐπιστολές του θὰ διαβαστοῦν μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ τῆς εὐχαριστιακῆς κοινωνίας. Ἐπίσης, ἡ εὐχὴ «*Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν· ἀμήν*»[36] ὑπῆρξε, σύμφωνα μὲ τὸν O. Cullmann, ἀναμφίβολα λειτουργικὴ εὐχή, ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸν Παῦλο[37]. Ὡς ἰδιαίτερη μορφὴ λειτουργικῆς προσευχῆς θεωρεῖται ἐπίσης καὶ τὸ ᾆσμα τῶν «ψαλμῶν, ὕμνων καὶ ᾠδῶν πνευματικῶν»[38] μὲ τὰ ὁποῖα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλουν νὰ ἐκφράσουν τὴν εὐγνωμοσύνη τους πρὸς τὸν Κύριο.

Στὸ βιβλίο τῶν *Πράξεων* βλέπουμε πολλὲς αἰτίες γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ Παῦλος προσευχόταν – αἰτίες τόσο διαφορετικὲς ὅσο καὶ οἱ προσευχές του, οἱ ὁποῖες ἦταν φυσικές, αὐθόρμητες καὶ συχνές. Ἡ πρώτη προσευχή

32. O. Cullmann, «Ἡ προσευχὴ κατὰ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου», *ΔΒΜ* 8 (1979), σ. 86.
33. Ἡ ὀνομασία «ἀτομική» προσευχή, σύμφωνα μὲ τὸν καθηγητὴ Γ. Μαντζαρίδη, δὲν εἶναι σωστή. Ὁ χριστιανὸς δὲν προσεύχεται ποτὲ ἀτομικά. Ἀκόμη ὅμως καὶ ὅταν προσεύχεται ἰδιαιτέρως (αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε «κατ' ἰδίαν» προσευχή), προσεύχεται ὡς μέλος τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδὴ ὡς μέλος τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας καὶ τῆς εὐρύτερης κοινωνίας τῶν πιστῶν στὴν ὁποία ἀνήκει. Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Χριστιανικὴ Ἠθική*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη ²1983, σ. 215. Πρβλ. Κάλλιστος Ware, *Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, μετάφρ. Ἰω. Ροϊλίδης, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα ³2001, σσ. 478-479.
34. *Γαλ.* 4, 6· *Ῥωμ.* 8, 15.
35. Πρβλ. Ἰω. Καραβιδόπουλος, *Ἀποστόλου Παύλου Ἐπιστολὲς πρὸς Ἐφεσίους, Φιλιππησίους, Κολοσσαεῖς, Φιλήμονα*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 391.
36. *Β´ Κορ.* 13, 13.
37. O. Cullmann, ὅ.π.
38. *Κολ.* 3, 16· *Ἐφ.* 5, 19.

του, ὅπως ἀναφέρουν οἱ *Πράξεις*, πραγματοποιήθηκε ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴ μεταστροφή του στὸ σπίτι τοῦ Ἰούδα στὴ Δαμασκό[39]. Ἀκολούθησαν ἐκεῖνες μὲ τοὺς Προφῆτες καὶ διδασκάλους στὴν Ἀντιόχεια, στὰ Λύστρα, στὸ Ἰκόνιο καὶ στὴν Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας, στὴ φυλακὴ τῶν Φιλίππων, στὴ Μίλητο μὲ τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου, στὴν Τύρο, στὸν ναὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, στὴ Μάλτα[40]. Ἐπίσης, στὶς ἐπιστολές του πολλὲς φορὲς ἀναφέρεται στὶς προσευχές του[41].

Προσεύχεται ὑπὲρ τῶν πιστῶν, γιὰ κάθε μέλος χωριστά, ὅπως γιὰ τὸν Φιλήμονα, τὸν Τιμόθεο καὶ γιὰ κάθε ἐκκλησία χωριστά[42].

Ἡ προσευχή του ἦταν «ἀδιάλειπτη», ἡμέρα καὶ νύκτα[43]. Τὸ ἴδιο παρακαλεῖ καὶ τοὺς πιστοὺς νὰ πράξουν. Νὰ προσεύχονται δηλαδὴ «*ἀδιαλείπτως*»[44], «*ἐν παντὶ καιρῷ ἐν Πνεύματι*» πρὸς τὸν Θεό[45]. «*Τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν*»[46]. Συχνὰ τοὺς παραγγέλλει νὰ προσεύχονται γιὰ τὸν ἴδιο[47], «*περὶ πάντων τῶν ἁγίων*»[48] καί «*ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων*»[49].

Οἱ προσευχὲς τοῦ Παύλου πρὸς τὸν Θεὸ συμπεριλαμβάνουν πολλὲς εὐλογίες πρὸς τοὺς παιδαγωγούμενους ἐν Χριστῷ, ὅπως φαίνεται στὰ χωρία ποὺ ἀκολουθοῦν:

- «*ὁ δὲ θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν*»[50].

39. *Πράξ.* 9, 11.
40. *Πράξ.* 13, 1-4· *Πράξ.* 14, 21-23· *Πράξ.* 16, 25· *Πράξ.* 20, 36· *Πράξ.* 21, 5· *Πράξ.* 22, 17· *Πράξ.* 28, 7-8.
41. *Ῥωμ.* 1, 10-12· 10, 1· *Β΄ Κορ.* 13, 7.9· *Ἐφ.* 1, 18-19· 3, 16.19· *Φιλιπ.* 9, 11· *Κολ.* 1, 10· *Α΄ Θεσ.* 3, 10· *Β΄ Θεσ.* 1, 11-12· *Φιλήμ.* 6.
42. *Φιλήμ.* 4-7· *Β΄ Τιμ.* 1, 3· *Ῥωμ.* 1, 9-10· *Ἐφ.* 1, 16· *Φιλιπ.* 1, 4-5· *Κολ.* 1, 3· *Β΄ Τιμ.* 1, 3· *Α΄ Θεσ.* 3, 10· *Β΄ Θεσ.* 1, 11· 2, 13· *Ἐφ.* 1, 16.
43. *Ῥωμ.* 1, 9· *Α΄ Θεσ.* 3, 10· *Β΄ Τιμ.* 1, 3.
44. *Α΄ Θεσ.* 5, 17.
45. *Ἐφ.* 6, 18· *Ῥωμ.* 12, 12· 15, 30· *Α΄ Κορ.* 14.13· *Κολ.* 4, 2-3· *Α΄ Τιμ.* 2, 18.
46. *Φιλιπ.* 4, 6. Πρβλ. *Ἰακ.* 5, 16.
47. *Ῥωμ.* 15, 30-31· *Β΄ Κορ.* 1, 11· *Ἐφ.* 6, 19· *Φιλιπ.* 1, 19· *Κολ.* 4, 3· *Α΄ Θεσ.* 5, 25· *Β΄ Θεσ.* 3, 1-2· *Β΄ Τιμ.* 1, 16· *Φιλιπ.* 22· *Ἑβρ.* 13, 18.
48. *Ἐφ.* 6, 18.
49. *Α΄ Τιμ.* 2, 1.
50. *Ῥωμ.* 15, 5.

- *«Ὁ δὲ θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν»*[51].

- *«Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν»*[52].

Ἐπίσης, περιεῖχαν πολλὲς εὐχαριστίες πρὸς τὸν Θεό:

- *«εὐχαριστῷ τῷ θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν·»*[53].

- *«τῷ δὲ θεῷ χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»*[54].

- *«εἰ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;»*[55].

Στὶς ἐπιστολές του ἐξέφραζε εὐχαριστίες πρὸς τὸν Θεὸ γιὰ τοὺς μαθητές του:

- *«οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου»*[56].

- *«εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ»*[57].

- *«Εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν»*[58].

Συχνὰ ἐνεθάρρυνε τοὺς μαθητές του νὰ εἶναι καὶ αὐτοὶ εὐγνώμονες στὸν Θεό:

- *«εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ θεῷ καὶ πατρί»*[59].

- *«μετὰ χαρᾶς εὐχαριστοῦντες τῷ θεῷ καὶ πατρί»*[60].

- *«ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε»*[61].

---

51. *Ῥωμ.* 15, 13.
52. *Α΄ Κορ.* 16, 23. Βλ. ἐπίσης *Ῥωμ.* 16, 20· *Β΄ Κορ.* 13, 13· *Γαλ.* 6. 18· *Ἐφ.* 6. 23-24· *Φιλιπ.* 4, 23· *Κολ.* 4, 18· *Α΄ Θεσ.* 5, 23· *Β΄ Θεσ.* 3, 18· *Α΄ Τιμ.* 6, 22· *Τίτ.* 3, 1· *Φιλήμ.* 25.
53. *Ῥωμ.* 7, 25.
54. *Α΄ Κορ.* 15, 57.
55. *Α΄ Κορ.* 10, 30. Βλ. ἐπίσης *Β΄ Κορ.* 2, 14· 8, 16· 9, 15· *Α΄ Τιμ.* 1, 12· *Β΄ Τιμ.* 1, 3.
56. *Ἐφ.* 1, 16.
57. *Ῥωμ.* 1, 8.
58. *Φιλιπ.* 1, 3. Βλ. ἐπίσης *Α΄ Κορ.* 1, 4· *Κολ.* 1, 13· *Α΄ Θεσ.* 1, 2· 2, 13· 3, 9· *Β΄ Θεσ.* 1, 3· 2, 13· *Φιλήμ.* 4.
59. *Ἐφ.* 5, 20.
60. *Κολ.* 11, 12.
61. *Α΄ Θεσ.* 5, 18. Βλ. ἐπίσης, *Φιλιπ.* 4, 6· *Ἐφ.* 5, 4· *Κολ.* 2, 7· 3, 15-17· 4, 2· *Α΄ Τιμ.* 4, 4. Βλ. R. B. Zouck, *Teaching as Paul Taught*, Baker House Company, Grand Rapids, Michigan 1998, σσ. 63-65 καὶ 148. Πρβλ. W. B. Hunter, "Prayer", στό: G. F. Hawthorne, R. P. Martin, D. G. Reid (eds.), *Dictionary of Paul and his Letters*, Intervarsity Press, Downers Grove, Leicester England 1993, σσ. 725-726.

Ὁ Παῦλος στὶς ἐπιστολές του τονίζει ἰδιαίτερα τὴν εὐχαριστιακὴ προσευχή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία γιὰ κάθε εἶδος προσευχῆς[62]. Ὑπάρχει μία ἰσορροπία μεταξὺ δεήσεως καὶ εὐχαριστίας: «*μηδὲν μεριμνᾶτε, ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν*»[63]. Ἡ προσευχὴ στὸν στίχο αὐτὸν περιλαμβάνει τὰ στοιχεῖα τῆς εὐχαριστίας καὶ τῆς δεήσεως καὶ μάλιστα μὲ ἔντονο τρόπο, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ συσσώρευση συνωνύμων (δέηση-αἰτήματα, προσευχή-δέηση)[64]. Ἡ «*δέησις*» ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο εἶδος προσευχῆς, ἡ ὁποία περιέχει παράκληση στὸν Θεὸ καὶ μεσιτεία γιὰ τοὺς ἀδελφοὺς χριστιανούς[65], ὅπως εἶναι σαφὲς στὴν *πρὸς Ἐφεσίους* ἐπιστολή, ὅπου γράφει: «*διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων*»[66].

Ὁ ἀπόστολος ἀρχίζει τὶς ἐπιστολές του (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν *πρὸς Γαλάτας* καὶ τὴ *Β΄ πρὸς Κορινθίους* γιὰ συγκεκριμένους λόγους) μὲ εὐχαριστίες πρὸς τὸν Θεὸ γιὰ τὴν πρόοδο τῶν παραληπτῶν καὶ παράλληλα προσεύχεται δεόμενος «*ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει*»[67]. Ἡ εὐχαριστιακὴ προσευχὴ προσελκύει καὶ τὰ ἄλλα εἴδη προσευχῆς (δέηση, δοξολογία) ὅπως φαίνεται στὸ χωρίο *Β΄ Κορ.* 9, 11-15: «*ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ θεῷ· ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προσαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ θεῷ· διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης δοξάζοντες τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας, καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ἐπιποθούντων ὑμᾶς διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ θεοῦ ἐφ' ὑμῖν. χάρις δὲ τῷ θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ*»[68].

62. Ἰω. Γαλάνης, *ὅ.π.*, σ. 335.
63. *Φιλιπ.* 4, 6. Βλ. καὶ *Α΄ Θεσ.* 5, 17-18· *Α΄ Τιμ.* 2, 1.
64. Ἰω. Καραβιδόπουλος, *ὅ.π.*, σ. 372.
65. Ἰω. Καραβιδόπουλος, *ὅ.π.*, σ. 237.
66. *Ἐφ.* 6, 18.
67. *Φιλιπ.* 1, 9.
68. Βλ. P. Beauchamp, ὅ.π., στ. 864.

2. «*Ἐν Χριστῷ*» παιδαγωγία καὶ προσευχὴ

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα, ἡ προσευχὴ κατέχει ὑψηλὴ θέση τόσο στὴν προσωπικὴ ζωὴ ὅσο καὶ στὴ διδασκαλία τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ὡς κορυφαῖος διδάσκαλος καὶ παιδαγωγός, δίδασκε μὲ τὸ παράδειγμά του. Πρῶτα μὲ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς του καὶ ὕστερα μὲ τὰ λόγια του (βιωματικὴ διδασκαλία). Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο καλεῖ τοὺς χριστιανοὺς νὰ διδαχθοῦν ἀπὸ τὸ παράδειγμά του[69] καὶ νὰ μιμηθοῦν τὴ ζωή, τὴ δράση καὶ τὴν ἐν γένει συμπεριφορά του: «*παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε*»[70] καί «*Συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς*»[71]. Ἡ προτροπὴ αὐτὴ γιὰ μίμηση[72] δὲν ἔχει σὲ καμμία περίπτωση τὴν ἔννοια τῆς ἐγωιστικῆς προβολῆς. Ὁ ἀπόστολος προβάλλει πρὸς μίμηση τὸν ἑαυτόν του ποὺ εἶναι μιμητὴς τοῦ Χριστοῦ: «*Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ*»[73]. Ἡ μίμηση ἀφορᾶ συγκεκριμένες δράσεις καὶ συμπεριφορὲς στὴ ζωὴ τῶν πιστῶν. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ γίνεται, ὡς παιδαγωγός, παράδειγμα ζωῆς γιὰ τοὺς παιδαγωγουμένους, ἐφαρμόζοντας αὐτὴν τὴ σύγχρονη παιδαγωγικὴ ἀρχὴ γιὰ τὸν δάσκαλο[74]. Στὴν προκειμένη περίπτωση λοιπόν, ἡ μίμηση ἀφορᾶ τὴν προσευχὴ καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ τῆς προσδίδει ἰδιαίτερη ἀξία γιὰ τήν «*ἐν Χριστῷ*» ἁγιοπνευματικὴ πορεία τῶν πιστῶν.

Οἱ προσευχὲς τοῦ Παύλου γιὰ τοὺς χριστιανοὺς ἀποτυπώνουν ἀπὸ παιδαγωγικὴ ἄποψη τὴν ἀγάπη, τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀγωνία του γιὰ τὴν κατὰ Χριστὸν ἀνατροφὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξή τους. Σκοπός του εἶναι νὰ καταστεῖ «*πᾶς ἄνθρωπος*» «*τέλειος ἐν Χριστῷ*», νὰ ἀποκτήσει «*νοῦν Χριστοῦ*», «*καρδίαν Χριστοῦ*» καὶ νὰ ἀναδειχθεῖ «*εἰς*

69. *Α΄ Κορ.* 4, 6.
70. *Α΄ Κορ.* 4, 16.
71. *Φιλιπ.* 3, 17.
72. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς μίμησης ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως βλ. Ἀ. Δανασσῆς-Ἀφεντάκης, *Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία*, τόμ. Α΄, Μάθηση καὶ Ἀνάπτυξη, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα [3]1996, σ. 201 κ.ἑ.
73. *Α΄ Κορ.* 11, 1. Βλ. Σ. Ἀγουρίδης, «Ἡ μίμησις τοῦ Χριστοῦ», *Ἐκκλησία* 41, 7 (1964), σσ. 168-172.
74. Βλ. Ἰω. Β. Κογκούλης, *Κατηχητικὴ καὶ Χριστιανικὴ Παιδαγωγική*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη [2]2005, σσ. 78-79.

ἄνδρα τέλειον εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»[75]. Ἡ ἀδιάλειπτη προσευχὴ γιὰ τοὺς μαθητές του εἶναι ἀπόδειξη τῆς ἀγάπης γι' αὐτούς, σύμφωνα μὲ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο: «*ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου· τοῦτο γνησίας ἀγάπης*»[76]. Ὁ ἀληθινὸς διδάσκαλος δὲν παιδαγωγεῖ τοὺς μαθητές του μόνο μὲ λόγια ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς προσευχές του: «*Καὶ γὰρ φιλόπαιδος καὶ φιλοθέου διδασκάλου τὸ μὴ μόνον λόγῳ παιδεύειν, ἀλλὰ καὶ δι' εὐχῶν τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ συμμαχίαν τοῖς διδασκομένοις εἰσάγειν*»[77]. Επίσης, δὲν παραλείπει ὁ ἱερὸς Πατέρας νὰ τονίσει καὶ τὴν ὠφέλεια ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν προσευχὴ τοῦ διδασκάλου γιὰ τοὺς μαθητές του: «*Τοῦτο γὰρ μάλιστα διδασκάλου γενναίου, τὸ μὴ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ εὐχῇ ὠφελεῖν τοὺς μαθητευομένους*»[78].

Ὁ Παῦλος, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐκτὸς ἀπὸ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν καὶ κορυφαῖος θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξε καὶ ἕνας γνήσιος πνευματικὸς πατέρας[79]. Ἦταν μία χαρισματικὴ προσωπικότητα, στὴν ὁποία εἶχε ἀνατεθεῖ τὸ δύσκολο καὶ κοπιῶδες ἔργο τῆς πνευματικῆς καθοδήγησης τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐντολὴ ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ στὸν δρόμο τῆς Δαμασκοῦ ἦταν ξεκάθαρη: «*... ἐγώ σε ἀποστέλλω ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς*»[80]. Ἡ γέννηση πνευματικῶν παιδιῶν ἀπαιτεῖ θυσίες, κόπους καὶ ὀδύνες. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ ἀπόστολος ὅταν γράφει στοὺς Γαλάτες: «*τεκνία μου, οὓς πάλιν*

75. *Κολ.* 1, 28· *Α΄ Κορ.* 2, 16· *Ἐφ.* 3, 13· *Ἐφ.* 2, 19.

76. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολήν*, *Ὁμιλία Β΄*, *β΄*, PG 60, 401.

77. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολήν*, *Ὁμιλία ΚΖ΄*, *α΄*, PG 60, 643.

78. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολήν*, *Ὁμιλία ΛΒ΄*, *β΄*, PG 60, 678.

79. Βλ. σχετικὰ Πρωτ. Β. Καλλιακμάνης, «Ἡ πνευματικὴ πατρότητα κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο», στό: *Καιρός. Τόμος τιμητικὸς στὸν ὁμότιμο καθηγητὴ Δ. Δόϊκο*, τόμ. Α΄, *ΕΕΘΣΘ* 4 (1994-Νέα σειρά), σσ. 669-676· Γ. Κρουσταλάκης, «Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ πνευματικοῦ πατέρα κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο», *Η΄ Παύλεια, Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, Πρακτικὰ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Βέροια 2002, σσ. 143-158· Ἀ. Μπιτσάκης, *Ἡ διαπαιδαγώγηση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, Ἱστορικὴ Παιδαγωγικὴ Ἔρευνα*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2005, σσ. 415-431· P. Gutierez, *La paternité spirituelle selon Saint Paul*, [Études bibliques], J. Gabalda et Cie, Paris 1968.

80. *Πράξ.* 26, 17-18.

ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν!»[81]. Στοὺς Κορινθίους ἐπίσης, ὑπενθυμίζει τὴν πνευματική «*διὰ τοῦ εὐαγγελίου*» γέννησή τους καὶ τὴν πατρική-υἱικὴ σχέση τους, ἡ ὁποία εἶχε ἀναπτυχθεῖ κατὰ τὴν ἄσκηση τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου του: «*Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ᾽ ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ. ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ᾽ οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα. Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε*»[82]. Ὡς πνευματικὸς πατέρας λοιπὸν προσεύχεται καὶ παρακαλεῖ τὸν Θεὸ γιὰ τὰ πνευματικά του παιδιά: «*οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ*»[83]. Ἡ προσευχή –ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ[84]– ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ καθήκοντα τῶν πνευματικῶν. Ὅπως ὁ δάσκαλος εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ τὴν ἀπόκτηση γνώσεων καὶ ὁ ὁδηγὸς γιὰ τὴν πορεία σὲ μιὰ ἄγνωστη κατεύθυνση, ἔτσι καὶ ἡ μεσιτεία τοῦ πνευματικοῦ πατέρα εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεό. Τὸ παράδειγμα ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μεσίτης μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων[85]. Παράλληλα ὁ Παῦλος καλεῖ τοὺς πιστοὺς νά «*περιπατοῦν ἀξίως τοῦ Κυρίου*»[86], καὶ νὰ πληροῦνται «*ἐν πνεύματι, … εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Θεῷ καὶ πατρί*»[87]. Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ στὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ἰδιαίτερα σημαντική, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια. Καὶ ὁ ἴδιος ἐξ ἄλλου διδάσκει καὶ καθοδηγεῖ τὰ πνευματικά του παιδιὰ ἔχοντας λάβει τὴ χαρισματικὴ δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος: «*ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνοις σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες*»[88].

81. *Γαλ.* 4, 19.
82. *Α΄ Κορ.* 4, 14-16.
83. *Κολ.* 1, 9.
84. Ἀρχιμ. Ἠλίας Μαστρογιαννόπουλος, *Τὸ πολίτευμα τῶν Χριστιανῶν. Δοκίμια θεολογικὰ καὶ ὁδηγητικά*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 107.
85. *Α΄ Τιμ.* 2, 5· *Ἑβρ.* 8, 6· 9, 15· 12, 24.
86. *Κολ.* 1, 10.
87. *Ἐφ.* 5, 18-20.
88. *Α΄ Κορ.* 2, 12-13. Βλ. καὶ 2, 10: «*ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος*

Ὁ Παῦλος θεωρεῖ τὴν προσευχὴ ὡς ἕναν ἀγῶνα καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν γράφει στὴν *πρὸς Ῥωμαίους*: «*συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν*»[89], ἕναν ἀγῶνα ποὺ δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς διακονίας του. «*Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν*»[90]. Προσεύχεται «*ὑπερεκπερισσοῦ*» γιὰ νὰ δεῖ τὸ πρόσωπο τῶν Θεσσαλονικέων[91]. Τὸν ἴδιο ὑπερθετικὸ βαθμὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ προσδιορίσει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Θεὸς μᾶς εἰσακούει: «*Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπερεκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν*»[92]. Παρακαλεῖ δέ «*ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν Κύριον … ἵνα ἀποστῆ… σκόλοψ τῇ σαρκί*»[93].

Γιὰ τὸν ἀπόστολο τῶν ἐθνῶν ἡ προσευχὴ συνδέεται σαφῶς μὲ τὸ ἔργο τῆς θείας Οἰκονομίας στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖται καὶ ἡ ἀποστολή του, καθὼς ἐπίσης καὶ μὲ τὴν προαγωγὴ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ[94]. Ξέρετε καλά, γράφει στοὺς Θεσσαλονικεῖς, ὅτι φερθήκαμε στὸν καθένα σας ὅπως ὁ πατέρας στὰ παιδιά του, «*παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι καὶ μαρτυρόμενοι εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν*»[95]. Τὰ αἰτήματα τῶν προσευχῶν, τόσο τοῦ ἰδίου ὅσο καὶ τῶν πιστῶν[96], ἀποβλέπουν στὴν εὐόδωση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ προσευχὴ στὸν ἀπόστολο Παῦλο ἐμφανίζεται ὡς γνώρισμα ἑνότητας στοὺς κόλπους τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ποὺ οἰκοδομεῖται[97]. Τὴν ἑνότητα τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας παρουσιάζει ὁ Παῦλος ἀναλυτικὰ στὸ 12ο κεφάλαιο τῆς *Α΄ πρὸς Κορινθίους* ἐπιστολῆς του[98]. Χρησιμοποιώντας ὡς παιδαγωγὸς τὴν ἐποπτικὴ εἰκόνα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τὸ ὁποῖο

αὐτοῦ».
89. *Ῥωμ.* 15, 30.
90. *Κολ.* 2, 1.
91. *Α΄ Θεσ.* 3, 10.
92. *Ἐφ.* 3, 20.
93. *Β΄ Κορ.* 12, 7-8.
94. *Ῥωμ.* 14, 17· *Α΄ Κορ.* 4, 20· 6, 9· 15· 50· *Γαλ.* 5, 21· *Κολ.* 4, 11· *Β΄ Θεσ.* 1, 5. Βλ. καί «*βασιλεία τοῦ Χριστοῦ*» (*Κολ.* 1, 13· *Β΄ Τιμ.* 4, 1· 18· *Ἑβρ.* 1, 8. Πρβλ. *Β΄ Πέτρ.* 1, 11).
95. *Α΄ Θεσ.* 2, 11-12.
96. *Ῥωμ.* 15, 30 κ.ἑ.· *Β΄ Κορ.* 1, 11· *Φιλήμ.* 22· *Φιλ.* 1, 19· *Α΄ Θεσ.* 5, 25· *Κολ.* 4, 24.
97. *Ἐφ.* 2, 21· 4, 12. Βλ. P. Beauchamp, ὅ.π., σ. 864.
98. Βλ. καὶ *Ῥωμ.* 12, 4 κ.ἑ.

ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν ἁρμονικὴ συνένωση πολλῶν μελῶν, τονίζει πὼς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὅλοι οἱ χριστιανοὶ εἶναι «*σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους*»[99]. Ὁ ἕνας προσεύχεται γιὰ τὸν ἄλλον/τοὺς ἄλλους καὶ ὅλοι μαζὶ ἀναπέμπουν προσευχὴ πρὸς τὸν Θεὸ ὡς δοξολογία, εὐχαριστία καὶ δέηση ἢ ἱκεσία.

3. Ἁγία Τριάδα καὶ προσευχὴ

Ἰδιαίτερα σημαντικὸς κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο εἶναι ὁ ρόλος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν προσευχή, ἀφοῦ μᾶς ἑνώνει μὲ τὴν Ἁγία Τριάδα. Ἡ ἀληθινὴ προσευχὴ προϋποθέτει τὴν παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ὁμολογήσει πίστη στόν «*Κύριον Ἰησοῦν*»[100] –ἰδιαίτερος τύπος δοξολογικῆς προσευχῆς– παρὰ μόνον «*ἐν πνεύματι ἁγίῳ*». Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ προσευχὴ ὅταν ἀπουσιάζει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα[101]. Ὁ Παῦλος ἀπευθύνει τὶς προσευχές του διὰ τοῦ Χριστοῦ στὸν Πατέρα[102]. Σπάνια ἀπευθύνεται στόν «Κύριο», δηλαδὴ στὸν Ἰησοῦ[103]. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο μᾶς κάνει νὰ προσευχόμαστε διὰ τοῦ Χριστοῦ (δηλαδὴ στὸ ὄνομά Του) εἶναι ἀκριβῶς τό «*πνεῦμα τῆς υἱοθεσίας*»: «*οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· ἀββᾶ ὁ πατήρ. αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα θεοῦ. εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι μὲν θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ, εἴπερ συμπάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν*»[104]. Διὰ τοῦ Ἰησοῦ ὀνομάζουμε καὶ ἐμεῖς τὸν Θεό «Πατέρα» καὶ μάλιστα μὲ τὴ λέξη «ἀββᾶ», ποὺ δηλώνει οἰκειότητα. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐπιφύλασσαν τὴ λέξη αὐτὴ γιὰ τοὺς ἐπίγειους πατέρες τους καὶ ποτὲ δὲν θὰ τὴν χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὸν οὐράνιο Πατέρα. Ἡ δωρεὰ αὐτὴ καὶ ἡ εὔνοια πρὸς τὸν ἄνθρωπο μόνο ἐκ τῶν ἄνω μπορεῖ νὰ προέλθει. Ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Παῦλος, «*ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν*

99. *Α´ Κορ.* 12, 27.
100. *Ῥωμ.* 10, 9· 13, 14· *Α´ Κορ.* 5, 4· 9, 1· *Β´ Κορ.* 4, 14· *Φιλιπ.* 2, 11· *Φιλήμ.* 5, κ.ἀ.
101. Βλ. O. Cullmann, ὅ.π., σ. 90.
102. *Ῥωμ.* 1, 8· *Α´ Κορ.*1, 4. κ.ἀ.
103. *Β´ Κορ.* 12, 8· *Ἐφ.* 5, 19.
104. *Ῥωμ.* 8, 15-17.

αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. Ὅτι δέ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον· ἀββᾶ ὁ πατήρ. ὥστε οὐκέτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ»[105].

Ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα συνάγεται ὅτι στὸ κέντρο τῆς προσευχῆς μας βρίσκεται μία σχέση πατρός-υἱοῦ. Σημαίνει δηλαδή, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι υἱὸς Θεοῦ κατὰ χάριν. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἔρχεται βοηθὸς στὶς ἀδυναμίες μας. Ἐμεῖς –γράφει ὁ Παῦλος– «*τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα καθὸ δεῖ οὐκ οἴδαμεν, αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις· ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ πνεύματος, ὅτι κατὰ θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων. Οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν*»[106]. Μὲ ἄλλα λόγια, παρ' ὅλες τὶς ἀδυναμίες μας, τὸ Πνεῦμα ποὺ προσεύχεται μέσα μας δίνει στὴν προσευχή μας τὴ βεβαιότητα[107] ὅτι προσεγγίζουμε τὰ βάθη τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ· τὴν ἀγάπη ἐκείνη τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία «*ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν*»[108]. «*Ἐν τῷ πνεύματι*» προσευχόμαστε καὶ ζητοῦμε ἕναν καινούργιο κόσμο, τὸν κόσμο τοῦ Θεοῦ. Ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο αὐτὸ προσευχόμαστε «ὡς οἱ ἐθνικοί»[109].

Ἡ παιδαγωγία τοῦ Πνεύματος εἶναι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν μία πνευματικὴ λειτουργία δικαιώσεως, ἁγιασμοῦ[110] καὶ υἱοθεσίας: «*ὅσοι γὰρ πνεύματι θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ θεοῦ*»[111]. Οἱ παιδαγωγούμενοι «*ἐν ἁγίῳ πνεύματι*» λαχταροῦν νὰ γίνουν γιὰ πάντα παιδιὰ τοῦ Θεοῦ: «*οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι*»[112]. Ἑπομένως, ἡ ζωὴ τοῦ πιστοῦ εἶναι μιὰ ζωὴ ὁδηγούμενη ἀπὸ τὸ Πνεῦμα, μὲ σταθερὴ καρποφορία καὶ μεταμόρφωση[113].

---

105. *Γαλ.* 4, 4-7. Πρβλ. *Μᾶρκ.* 14, 36.
106. *Ῥωμ.* 8, 26-28.
107. *Ἑβρ.* 4, 14 κ.ἑ.
108. *Ῥωμ.* 5.5.
109. Βλ. P. Beauchamp, ὅ.π., σσ. 864-865.
110. *Α΄ Κορ.* 6, 11· *Ῥωμ.* 1, 4· 15, 16.
111. *Ῥωμ.* 8, 14.
112. *Ῥωμ.* 8, 23.
113. R. Bultmann, *Ὕπαρξη καὶ Πίστη. Δοκίμια Ἑρμηνευτικῆς Θεολογίας*, μετάφρ. Φ.

Ἡ θεία χάρη, ὡς ἄκτιστη ἐνέργεια τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἡ χορήγηση τῆς ὁποίας ταυτίζεται θεολογικὰ μὲ τὴν πέμψη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος[114], εἶναι ἐκείνη ποὺ ζωογονεῖ τοὺς παιδαγωγουμένους «*ἐν Χριστῷ*», τούς «*υἱοὺς τοῦ Θεοῦ*», τοὺς ὁποίους ἁγιάζει «*ὁλοτελῶς*»[115]. Εἶναι ἡ χάρη ἡ «*παιδεύουσα ἡμᾶς*»[116]. Χωρὶς τὴ συνδρομὴ τῆς θείας χάριτος, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει τίποτε. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο καλεῖται νὰ συνεργήσει μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ, καὶ μέσῳ τῆς προσευχῆς, στὸ ἔργο τῆς ἐν Χριστῷ ἀγωγῆς καὶ ἀνακαίνισής του. «*Θεοῦ γὰρ ἐσμὲν συνεργοί*», τονίζει ὁ Παῦλος[117]. Χωρὶς τὴ συνέργεια τῆς θείας χάριτος, ἡ χάρη τοῦ Θεοῦ ἀποβαίνει ἄκαρπη καὶ ἀνώφελη γιὰ τὸν ἄνθρωπο[118]. Ἡ «*παιδαγωγοῦσα χάρις*» τοῦ Θεοῦ ποτὲ δὲν ἐγκαταλείπει τὸν ἄνθρωπο. Πάντοτε «ἐπαρκεῖ» ἀκόμη καὶ στὶς πιὸ δύσκολες περιστάσεις, στὶς ὁποῖες μάλιστα διαλάμπει ἡ δύναμή της: «*ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται*»[119].

Ἡ προσευχὴ ὡς διάλογος μὲ τὸν Θεὸ διατηρεῖ τὸν ἄνθρωπο σὲ ἐπικοινωνία μαζί Του καὶ ἀφήνει τη χάρη τοῦ Θεοῦ νὰ εἰσέλθει στὴν καρδιά του γιὰ νὰ τὸν ὁδηγήσει στήν «καινὴ ἐν Χριστῷ ζωῇ»[120] καὶ στὴ σωτηρία[121]. Εὑρισκόμενος ὁ ἄνθρωπος μέσα στὴ χάρη τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπὸ τὴν παιδαγωγία της, κατορθώνει νὰ εἶναι ὁ πραγματικὸς ἑαυτός του.

4. Γνωρίσματα τῆς ἀληθινῆς προσευχῆς

Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐπιθυμεῖ ἡ προσευχὴ τῶν πιστῶν νὰ γίνεται μὲ καθαρὰ κίνητρα, χωρὶς ὀργή καὶ ἐριστικότητα, μὲ σεμνότητα καὶ σωφροσύνη: «*Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ,*

Τερζάκης, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 1995, σ. 362.
114. Ἰω. Τσελεγγίδης, «Θεία Χάρη», *Παιδαγωγικὴ Ψυχολογικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια – Λεξικό*, τόμ. 4, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 1989, σ. 2323.
115. *Α΄ Θεσ.* 5, 22.
116. *Τίτ.* 2, 11-12.
117. *Α΄ Κορ.* 3, 9.
118. Γ. Μαντζαρίδης, *Χριστιανικὴ Ἠθική*, ὅ.π., σσ. 179-180.
119. *Β΄ Κορ.* 12, 9.
120. *Β΄ Κορ.* 5, 17· *Ῥωμ.* 6, 4· *Γαλ.* 6, 15· *Κολ.* 2, 11 κ.ἑ.
121. *Τίτ.* 2, 12-13.

ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης»[122]. Ἡ ὀργὴ ὡς ἔντονη ψυχικὴ κατάσταση, ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ ἐπιθετικὴ συμπεριφορὰ καὶ ἐπιθυμία γιὰ ἐκδίκηση, καθὼς καί «*πᾶσα πικρία καὶ θυμὸς καί ... κραυγὴ καὶ βλασφημία ... σὺν πάσῃ κακίᾳ*» πρέπει νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν πιστῶν[123]. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε τὴ διάκριση μεταξὺ θυμοῦ καὶ ὀργῆς τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ: «*θυμὸς μὲν ἀθρόος ζέσις φρενός, ὀργὴ δὲ θυμὸς ἐμμένων*»[124]. Ὁ χριστιανὸς εἶναι ἀναγκαῖο ὄχι μόνο νὰ ἀποβάλει κακίες, ὅπως οἱ προαναφερθεῖσες, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκτήσει ἐκδηλώσεις ποὺ προσδιορίζουν τόν «ἐν Χριστῷ καινὸν ἄνθρωπο», ὅπως εἶναι ἡ φιλευσπλαχνία, ἡ καλοσύνη, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ πραότητα, ἡ μακροθυμία, ἡ ὑπομονή, ἡ συγχώρηση κ.ἄ.[125] Χαρακτηριστικὸ τῆς προσευχῆς πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ χαρά. Ὁ ἴδιος γράφει πρὸς τοὺς Φιλιππησίους ὅτι τὴ δέησή του συνοδεύει ἡ χαρά: «*πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος*»[126]. Εἶναι λάθος –σημειώνει ὁ O. Cullmann– νὰ θεωρεῖται ἡ θλίψη ἢ τὸ σκυθρωπὸ ὕφος σὰν μία περισσότερο εὐσεβὴς στάση[127]. Ἡ χαρὰ στὴν ὁποία ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Παῦλος ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ κεντρικὰ θέματα τῆς ἐπιστολῆς καὶ δὲν πρόκειται ἁπλῶς γιὰ ἕνα ἀνθρώπινο συναίσθημα ψυχικῆς ἀγαλλίασης, ἀλλὰ γιὰ καρπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος[128]. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ἡ χαρὰ προσδιορίζεται ἐγγύτερα ὡς χαρά «*ἐν Κυρίῳ*». Χαίρετε «*ἐν Κυρίῳ*», «*χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· καὶ πάλιν ἐρῶ χαίρετε*», «*ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως…*»[129]. Τό «*ἐν Κυρίῳ*» προσδίδει στὴ χαρὰ μία ἰδιαίτερη ποιότητα: Δηλώνει τὸν λυτρωμένο ἄνθρωπο καὶ πηγή της εἶναι ὁ σταυρωθεὶς καὶ ἀναστὰς Κύριος. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἀπόστολος ὁμιλεῖ περὶ χαρᾶς, ἐνῶ βρίσκεται φυλακισμένος καὶ συνεπῶς σὲ κατάσταση

122. *Α΄ Τιμ.* 2, 8-9.
123. *Ἐφεσ.* 4, 31
124. Βλ. Π. Τρεμπέλας, *Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης*, τόμ. 2, ἐκδ. Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Ἀθῆναι 1979, σ. 136.
125. *Κολ.* 3, 12-13.
126. *Φιλιπ.* 1, 4.
127. O. Cullmann, ὅ.π.
128. *Γαλ.* 5, 22-23.
129. *Φιλιπ.* 3, 1· 4, 4· 4, 10.

θλίψεως καὶ καταπιέσεως[130]. Ἡ χαρὰ λοιπόν, ὅπως καὶ γενικώτερα οἱ καρποὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐκφράζουν «'τὴν φανέρωσιν' τοῦ Πνεύματος, τὴν εἰσβολὴν τῶν ἐσχάτων εἰς τὸ παρόν, ἡ ὁποία βεβαίως δὲν περιορίζεται εἰς πνευματικὰ ἐκδηλώματα μόνον, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς τὴν καθ' ὅλην ζωὴν καὶ δρᾶσιν τῶν πιστῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ»[131].

Ἡ χαρὰ συνδυάζεται ἁρμονικά, σὲ σχέση μὲ τὰ προαναφερθέντα, καὶ στὴν *Α΄ Θεσσ.* 5, 16-18 μὲ τὴν προσευχή: «*Πάντοτε χαίρετε, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς*».

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, θὰ λέγαμε ὅτι γιὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο ἡ προσευχὴ ἔχει ἰδιαίτερη θεολογικὴ καὶ παιδαγωγικὴ ἀξία. Ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πνευματικοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ χριστιανοῦ. Ὁ ἴδιος προσεύχεται «*ἀδιαλείπτως*», καὶ τὸ αὐτὸ προτρέπει καὶ τοὺς πιστοὺς νὰ πράττουν «*ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι*»[132]. Ἡ προτροπὴ γιὰ συνεχῆ προσευχὴ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ Παύλου[133]. Οἱ προσευχές του πρὸς τὸν Θεὸ περιλαμβάνουν δοξολογία, εὐχαριστία καὶ δέηση. Μὲ τὴν προσευχὴ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν Τριαδικὸ Θεό. Ἀπευθύνει τὶς προσευχές του διὰ τοῦ Χριστοῦ στὸν Πατέρα «*ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι*». Ἡ προσευχὴ ὡς ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν

130. Ἰω. Καραβιδόπουλος, *ὅ.π.*, *σσ.* 264, 336-337. Πρβλ. J. Weiss, *Ὁ ἀρχέγονος Χριστιανισμός, Ἡ ἱστορία τῆς περιόδου 30-150 μ.Χ.*, μετάφρ. Σ. Ἀγουρίδης, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα ²2001, *σ.* 385: «Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἐγκάρδια καὶ διαποτισμένη ἀπὸ μιὰ διάφανη χαρά· ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἔχει τὸ ἕνα πόδι του στὸν τάφο δὲν γράφει ἔτσι».

131. Β. Στογιάννος, «Ἡ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τῆς Καινῆς Διαθήκης», στό: *Ἑρμηνευτικὰ Μελετήματα*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1988, *σ.* 149.

132. *Ρωμ.* 1, 9· *Ἐφ.* 6, 18. *Α΄ Θεσ.* 5, 17. Ὁ Π. Τρεμπέλας, *ὅ.π.*, *σ.* 161, σχολιάζοντας τό «*ἐν παντὶ καιρῷ*» γράφει: «τοῦτο δὲν πρέπει νὰ νοηθεῖ, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν ἄλλο τι παρὰ μόνον νὰ προσευχώμεθα, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι πρέπει πάντοτε νὰ διατηρῶμεν πρόθυμον τὴν διάθεσιν πρὸς προσευχὴν καὶ νὰ ἀναμιγνύομεν τὴν διὰ τῆς καρδίας καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ μας ἐπίκλησιν τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν ἐξωτερικῶν καὶ σωματικῶν ἐνασχολήσεών μας...».

133. Π. Τρεμπέλας, *ὅ.π.*, *σ.* 312.

Θεὸ ἀποκτᾶ τὸν χαρακτῆρα τῆς συνομιλίας τοῦ παιδιοῦ μὲ τὸν πατέρα. Αὐτὸ ὀφείλεται, κατὰ τὸν Παῦλο, στό «*πνεῦμα υἱοθεσίας*» ποὺ ἔχουν λάβει οἱ Χριστιανοὶ μὲ τὴν πίστη τους στὸν Χριστό[134]. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ ἡ θεία χάρη διαδραματίζουν τόσο στὴ θεολογία ὅσο καὶ στὴν παιδαγωγικὴ τοῦ Παύλου ὑψίστης σημασίας παιδαγωγικὸ ρόλο. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ἡ βασικὴ δύναμη τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς τοῦ χριστιανοῦ, ἐκεῖνο ποὺ δημιουργεῖ τὴν πίστη: «*γνωρίζω ὑμῖν ὅτι οὐδείς ... δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν πνεύματι ἁγίῳ*»[135]. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ J. Holzner, τὸ πρωταρχικὸ στὸν χριστιανισμὸ εἶναι νὰ ἔχεις τὸ Ἅγιο Πνεῦμα[136]. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα νοεῖται στὸν Παῦλο ὡς προσδιοριστικὸς κανόνας στὴ ζωὴ τοῦ πιστοῦ[137]. Ἐξ ἄλλου, τὸ λυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ χωριστὰ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος[138]. Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ ἡ ζωή «*ἐν Πνεύματι*» ταυτίζονται[139]. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ προσευχὴ ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Ἡ «*κατὰ Χριστόν*» παιδεία τοῦ Παύλου ἀποσκοπεῖ στὴ μετοχὴ τῆς θείας ἐνσαρκωμένης ζωῆς. Οἱ παιδαγωγούμενοι «*ἐν Χριστῷ*» γίνονται «*μέτοχοι Χριστοῦ*» καὶ μέτοχοι «*Πνεύματος Ἁγίου*»[140].

Ὁ Παῦλος, ὡς παιδαγωγὸς καὶ πνευματικὸς πατέρας, προσεύχεται γιὰ τὰ πνευματικά του παιδιά, ὥστε νὰ προοδεύουν διαρκῶς στήν «*κατὰ Χριστόν*» ζωή τους καὶ νὰ οἰκοδομοῦν[141] τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησία. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν δείχνει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀγάπη του πρὸς τοὺς πιστούς. Ὁ ἴδιος τοὺς καλεῖ νά «*πληροῦνται ἐν πνεύματι*»[142] καὶ νὰ προσεύχονται πάντοτε πρὸς τὸν Θεὸ μὲ καθαρὰ κίνητρα, μὲ χαρά, μὲ σεμνότητα καὶ μὲ σωφροσύνη.

---

134. Ἰω. Γαλάνης, *ὅ.π.*, σ. 335.
135. *Α΄ Κορ.* 12, 3.
136. J. Holzner, *Παῦλος*, μετάφρ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Ἱερωνύμου (Α΄), ἐκδ. Ἡ Δαμασκός, Ἀθῆναι [14]1996, σ. 329.
137. E. Lohse, *Ἐπίτομη Θεολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης*, μετάφρ. Σ. Ἀγουρίδης, ἐκδ. «Ἄρτος Ζωῆς», Ἀθήνα [3]1993, σ. 142.
138. Σ. Ἀγουρίδης, «Παῦλος», *ΘΗΕ*, τόμ. 10, στ. 205.
139. Σ. Ἀγουρίδης, «Ὁ Παῦλος καὶ ἡ ἐποχή μας», στό: *Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν. Μελέτες – ἄρθρα – ὁμιλίες*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 205.
140. *Ἑβρ.* 3, 1· 3, 14· *Ἑβρ.* 6, 4.
141. *Α΄ Κορ.* 3, 9.
142. *Γαλ.* 6, 1.

SUMMARY

The theological and pedagogical value of prayer according to the Apostle Paul

By Antonios Bitsakis, *PhD*
National and Kapodistrian University of Athens

Prayer is a characteristic feature of the devotion and teaching of Apostle Paul. His prayers were natural, spontaneous and frequent. He prays "unceasingly", and he also calls the believers to do so. Prays for the faithful, for each one and for each church separately. His prayers are addressed to the Father through the Son "in the Holy Spirit" and manifest themselves as thanksgiving, praise and prayer. Prayer as human communication with God acquires the character of the child's conversation with the father. This is due, according to Paul, to the "spirit of adoption" that Christians have taken with their faith in Christ. Paul, as a pedagogue and spiritual father, prays for his spiritual children to constantly advance in their Christian life. In this way he shows his interest and his love for the faithful, whom he urges them to pray always to God with pure motives, with joy, with modesty and with wisdom.